

ОСВІТА БЕЗ ПРАВА ДОСТУПУ: РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ОСВІТУ НА ОСОБЛИВО НЕБЕЗПЕЧНИХ ТЕРИТОРІЯХ

ТЕМАТИЧНИЙ ОГЛЯД

ІСТОРІЯ
УКРАЇНИ

11

МАТЕМАТИКА

2

Українська мова

Українська мова
10

Українська мова
11

ВСТУП

Освіта – це визначне досягнення людської цивілізації, покликане сприяти розбудові справедливого й гуманного соціуму. Від неї багато в чому залежить, яким буде наше суспільство завтра та як житиме далі.

Право дитини на освіту відіграє важливу роль у формуванні суспільства. Діти – майбутнє України. Їм обов'язково доведеться брати участь у діяльності та розвитку держави. Освічені діти сьогодні – запорука успішної країни завтра. Тому соціальна й правова підтримка дитинства є пріоритетним напрямом у досягненні визначених державою цілей.

Право на освіту є основоположним соціально-культурним правом, що забезпечує стабільний розвиток молодого покоління. Право на освіту є одним з прав людини «другого покоління» (прав соціально-економічних і культурних; аспект недискримінації може розглядатися також як громадянське право «першого покоління»).

Праву на освіту притаманні родові ознаки усіх прав людини, зокрема, право на освіту має: **загальний характер** – є неодмінним складником конституційно-правового статусу будь-якої людини; **постійний характер** – передбачає можливість реалізації його протягом усього життя; **гарантований характер** – «не допускає протиправних обмежень його реалізації...».

Після повномасштабного вторгнення 24 лютого РФ в Україну сфера освіти, як і всі сфери життя суспільства, зазнала сильних змін. Інтенсивність бойових дій, бомбардування майже всіх міст України у перші місяці війни – усе унеможливило здійснення освітнього процесу.

Нова ситуація змусила Уряд, освітніх управлінців, громадянське суспільство шукати оперативних рішень, а саме:

- ✓ **як організовувати освітній процес дітям у місцях їхнього постійного проживання та місцях евакуації,**
- ✓ **коли завершувати навчальний рік, як оцінювати учнів і видавати їм документи про освіту,**
- ✓ **як забезпечити оплату праці працівникам закладів освіти,**
- ✓ **як здійснювати атестацію педагогічних працівників,**
- ✓ **як надавати психологічну підтримку дітям тощо.**

Переміщені за кордон батьки й здобувачі освіти потребували й усе ще потребують державної та міжнародної підтримки для забезпечення спроможності щодо продовження навчання дітей.

Утім, хоча частина учасників освітнього процесу через загрози життю, бойові дії та тимчасову окупацію окремих територій вимушено перемістилася в межах України або за кордон, багато педагогів і здобувачів освіти залишилося на особливо небезпечних територіях¹ (далі ОНТ), вони потребують особливої підтримки держави.

ЗА ДАНИМИ ІНСТИТУТУ ОСВІТНЬОЇ АНАЛІТИКИ, ДО ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ В ЛЮТОМУ 2022 РОКУ

в українських
школах навчалося:

4,23

мільйона учнів

відвідували
дитячі садки:

1,1

мільйона дітей

ЗА ОЦІНОЧНИМИ ДАНИМИ ЮНІСЕФ

3,3

млн дітей
потребують
освітньої
підтримки

2,2

млн дітей
потребують
послуг захисту

2,8

млн дітей є
внутрішньо
переміщеними
особами

1,65

млн дітей
перебуває за
кордоном*.

Водночас верифікованої статистики щодо кількості дітей, котрі залишаються на особливо небезпечних територіях, наразі немає.

*станом на серпень
2022 року

¹ **Особливо небезпечна територія** – територія України, яка визнана тимчасово окупованою в умовах воєнного стану, територіальні громади, розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій, або ті, які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні).

Станом на 17 серпня 2022 року² до особливо небезпечних територій відносяться територіальні громади Донецької (66), Харківської (56), Дніпропетровської (9), Луганської (37), Запорізької (54), Херсонської (49), Миколаївської (25), Сумської (21), Чернігівської (5) областей, де неможлива чи значно ускладнена організація навчального процесу за державними освітніми стандартами. Для визначення таких територій використовуються три ключові критерії. Це:

Території, що є тимчасово окупованими (т.з. ЛДНР і Крим)

Території, що перебувають в оточенні (блокуванні)

Території, на яких тривають активні бойові дії

КІЛЬКІСТЬ ГРОМАД, РОЗТАШОВАНИХ В РАЙОНАХ ПРОВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ АБО ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ В ТИМЧАСОВІЙ ОКУПАЦІЇ, ОТОЧЕННІ

Станом на 17.08.2022

За даними Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України

■ кількість громад в області
■ кількість громад в області, розташованих в районах проведення бойових дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні

1469 загальна кількість громад в Україні (без врахування громад тимчасово окупованого Криму)

323 загальна кількість громад в Україні, розташованих в районах проведення бойових дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні

Метою тематичного огляду є привернення уваги української та міжнародної спільнот до викликів і можливостей щодо реалізації права на освіту на особливо небезпечних територіях в умовах повномасштабного вторгнення РФ в Україну після 24 лютого 2022 року.

У змісті тематичного огляду вищезазначене право розглянуто через основні ознаки права на освіту, виокремлені Комітетом ООН: **наявність, доступність (не-дискримінація, фізична й економічна доступність), прийнятність й адаптованість освіти**, а також через те, що «право на освіту може здійснюватися лише за наявності у викладачів й учнів академічної свободи».

² <https://decentralization.gov.ua/news/15375>

Концепція цих чотирьох принципів, розроблена спеціальним доповідачем ООН з питань освіти, передбачає:

Наявність:

освіта є безкоштовною і оплачується урядом; наявна відповідна інфраструктура, передусім штат підготованого вчителівства.

Доступність:

система має бути недискримінаційною та доступною для всіх, повинно вжити певних заходів, щоб незахищені категорії громадян теж мали доступ до освіти.

Прийнятність:

зміст освіти має бути актуальним, недискримінаційним і враховувати культурні особливості, а також гарантувати якість.

Можливість адаптації:

освіта може розвиватися відповідно до мінливих потреб суспільства, і система має адаптуватися до місцевих умов.

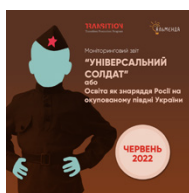
Гарантією забезпечення права на освіту постає **якість освіти**. **Якщо не забезпечується якість освітніх послуг, то дотримання усіх інших принципів освіти не гарантує дійсної реалізації права на освіту**. Якщо інші принципи освіти є досить формальними, то принцип якості освіти безпосередньо впливає на її зміст.

Тематичний огляд передбачає лише розгляд реалізації права на освіту в системі загальної середньої освіти й забезпечення рівного доступу до вищої освіти на ОНТ. Окрім того, було взято до уваги те, що Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права передбачає обов'язковість і безкоштовність початкової освіти, а національне законодавство поширює ці зобов'язання держави на повну загальну середню освіту.

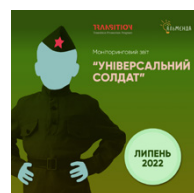
У тематичному огляді використані попередні матеріали ГО ЦГП «Альменда»:

Моніторинговий звіт
“Універсальний солдат” або
Освіта як
зброя Росії
на окупованому
півдні України”

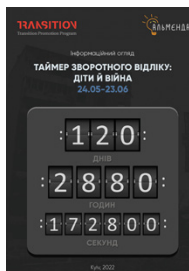
Моніторинговий звіт
“Універсальний солдат” або
освіта як
зброя Росії
на окупованому
півдні України
(червень)

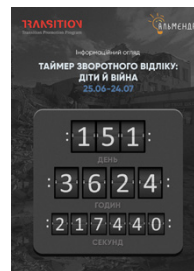
Моніторинговий звіт
“Універсальний солдат” або
освіта як
зброя Росії
на окупованому
півдні України
(липень)

Аналітичний
огляд “Сто днів
зруйнованого
дитинства”

Інформаційний
огляд “Таймер
зворотного
відліку: діти й
війна” (24.05-
23.06)

Інформаційний
огляд “Таймер
зворотного
відліку: діти й
війна” (25.06-
24.07)

СИТУАЦІЯ З ДОТРИМАННЯМ ЧОТИРЬОХ ОСНОВНИХ ПРИНЦИПІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ОСВІТУ НА ОСОБЛИВО НЕБЕЗПЕЧНИХ ТЕРИТОРІЯХ ПІСЛЯ 24 ЛЮТОГО 2022 РОКУ

1 НАЯВНІСТЬ

Принцип «наявності» у реалізації права на освіту в умовах збройної агресії РФ

Принцип «наявності» передбачає перш за все достатню кількість **діючих навчальних закладів і програм**. Наприклад, для всіх закладів і програм необхідна наявність приміщення для навчання та допоміжних споруд, санітарно-гігієнічних зручностей для осіб обох статей, чистої питної води, професійного викладацького складу з конкурентоспроможною для внутрішнього ринку оплатою праці, навчальних матеріалів та іншого; до того ж зазвичай є потреба у таких елементах інфраструктури, як бібліотека, комп'ютери тощо.

Реалізація цього принципу в умовах повномасштабного вторгнення після 24 лютого 2022 року для української держави дуже ускладнилася, тому що вже понад 6 місяців триває пошкодження та руйнування приміщень і матеріально-технічної бази навчальних закладів.

Усього в Україні функціонувало 31 347 навчальних закладів для дітей дошкільного й шкільного віку (3–18 років). З них 14 873 закладів загальної середньої освіти, де навчалось 4,2 млн. учнів і викладало 441 тис. учителів.

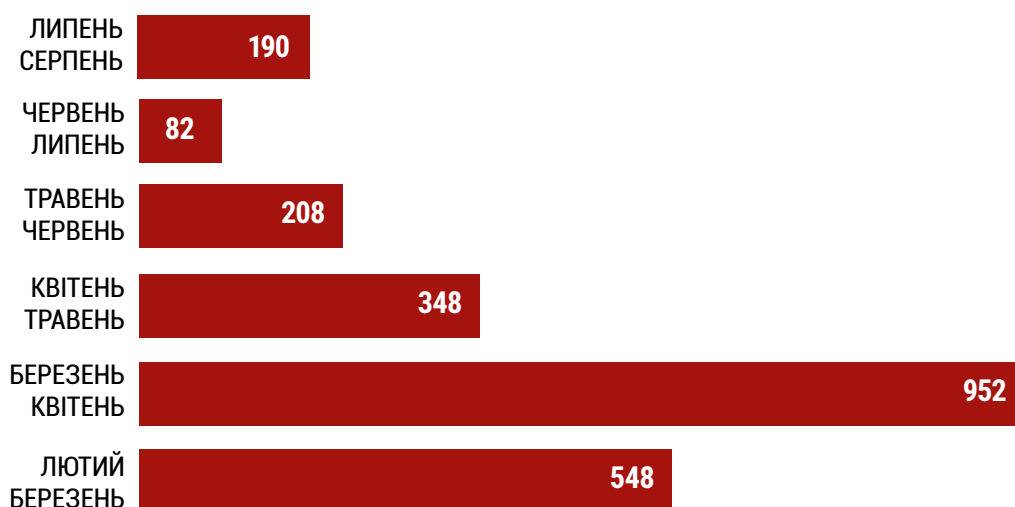
Станом на 25.08.2022 внаслідок бомбардувань і обстрілів збройними формуваннями Російської Федерації з 14 873 навчальних закладів пошкоджено 2328, з них вщент зруйновано 289, що складає близько 17 % від загальної кількості закладів середньої освіти. Таким чином,

з початку повномасштабної війни в Україні щодня обстрілювали в середньому **14 шкіл**.

ЗАГАЛЬНА КІЛЬКІСТЬ НАПАДІВ НА ШКОЛИ СТАНОМ НА 25.08.2022

ДИНАМІКА ЗНИЩЕННЯ ОСВІТНІХ УСТАНОВ ВІД ПОЧАТКУ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ 24 ЛЮТОГО 2022 РОКУ

Найбільш постраждалими є східні регіони України (близько 43% нападів на школи), де до ескалації конфлікту 24 лютого проживало понад 400 тисяч дітей.

Серед областей України зараз Харківська область посідає перше місце в Україні за кількістю пошкоджених і зруйнованих внаслідок обстрілів росіянами навчальних закладів – 500 навчальних закладів. Серед закладів загальної середньої освіти пошкоджено чи цілком зруйновано 223 із 715, серед закладів вищої освіти – 21 із 24. Вартість цих збитків на Харківщині обчислюється десятками мільйонів гривень.

На межі гуманітарної катастрофи на шостому місяці війни опинилась і Донецщина, там тривають активні бойові дії, майже дощенту зруйновано інфраструктуру,

люди наражаються на ризики щомиті потрапити під обстріли. За словами віце-прем'єра Ірини Верещук, у Донецькій області зараз перебуває 52 тисячі дітей, і «не можна наражати їх на смертельну небезпеку в зимовий період – без тепла, без світла, без можливості обігріти».

Станом на початок навчального року 2022-2023 в Україні з'явилися міста, де інфраструктура повністю зруйнована (Маріуполь, Попасна, Рубіжне тощо), що унеможлиблює освітній процес. Приміром, до лютого 2022 року в Маріуполі працювало 81 загальноосвітня установа, зокрема 67 загальноосвітніх шкіл (навчалося 48 500 школярів), 2 гімназії, 3 ліцеї, 4 вечірні школи, 3 інтернати, 2 приватні школи. Після захоплення Маріуполя окупаційною владою вдалося відкрити лише одну школу та планується відкрити дев'ять шкіл, для яких відшукали лише 53 вчителів. Тобто по шість вчителів на кожну школу.

Також кричуща ситуація у селах і маленьких містечках, де функціонував лише єдиний освітній заклад, зараз зруйнований.

Аналіз територіальних громад Запорізької, Херсонської, Миколаївської областей, які перебувають у тимчасовій окупації чи блокуванні, демонструє, що з 1453 шкіл 885 знаходяться в окупації, а решта – у небезпечних районах.

ЗАПОРІЗЬКА ОБЛАСТЬ

Всього територіальних громад

67

Територіальні громади, які розташовуються в районі проведення воєнних (бойових) дій або перебувають у тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні)

50

Всього шкіл в області

546

Школи в громадах ОНТ

244

Кількість шкіл в громадах, які окуповані

223

Всього ЗДО в області

538

Кількість ЗДО в громадах ОНТ

253

Кількість ЗДО в громадах, які окуповані

231

ХЕРСОНСЬКА ОБЛАСТЬ

Всього територіальних громад

49

Територіальні громади, які розташовуються в районі проведення воєнних (бойових) дій або перебувають у тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні)

49

Всього шкіл в області

424

Школи в громадах ОНТ

424

Всього ЗДО в області

482

Кількість ЗДО в громадах ОНТ

482

МИКОЛАЇВСЬКА ОБЛАСТЬ

Всього територіальних громад

52

Територіальні громади, які розташовуються в районі проведення воєнних (бойових) дій або перебувають у тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні)

24

Всього шкіл в області

483

Школи в громадах ОНТ

238

Всього ЗДО в області

553

Кількість ЗДО в громадах ОНТ

294

ОСНОВНІ ВИКЛИКИ ЩОДО ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ «НАЯВНОСТІ ДІЮЧИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ І ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ»

**Території, що
є тимчасово
окупованими
(т.з. ЛДНР і Крим)**

- Приміщення та матеріальна база навчальних закладів збережена, але перебуває під контролем окупаційної влади.

**Території, що
перебувають
в оточенні
(блокуванні)**

- Частину навчальних закладів зруйновано вщент.
- Приміщення навчальних закладів частково збережено, але вони контролюються окупаційною владою.
- Матеріальну базу навчальних закладів знищено або пограбовано внаслідок мародерських дій.
- Відсутні санітарно-гігієнічні умови.
- Відсутні теплопостачання та енергопостачання.
- Навчальний процес було призупинено з 1 травня.

**Території, на яких
тривають активні
бойові дії**

- Частину навчальних закладів зруйновано вщент.
- Пошкоджено матеріально-технічну базу навчальних закладів.
- Відсутні санітарно-гігієнічні умови.
- Відсутній доступ до питної води.
- Відсутні теплопостачання та енергопостачання.
- Відсутні зв'язок та інтернет.

ОСНОВНІ ВИКЛИКИ ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ «НАЯВНІСТЬ ДІЮЧИХ ПРОГРАМ ТА НАВЧАЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ»

Території, що є тимчасово окупованими (т.з. ЛДНР і Крим)

Території, що перебувають в оточенні (блокуванні)

Території, на яких тривають активні бойові дії

- Починаючи з 2014 року, заклади освіти повністю перейшли на освітні стандарти окупованих територій або на російські стандарти освіти з відповідним забезпеченням навчальними матеріалами.
- На початок 2021-2022 року цілком відсутнє викладання предметів українознавчого циклу.
- Доступ до вивчення української мови відсутній або становить менш ніж 0,01 % від загальної кількості учнів

- Легалізуючи окупацію на захоплених територіях, представники російської влади почали діяти за відпрацьованим у Криму сценарієм:

- Перехід на російські стандарти освіти.
- Припинення викладання із подальшою заборотою таких навчальних предметів, як українська мова та література, історія України.
- Деукраїнізація та мілітаризація навчального процесу.

Приклад:

«В окупованому Маріуполі змінюють стандарти освіти на російські. До шкіл було доставлено близько 10 тис. примірників підручників – робочих зошитів, російської мови, російського читання чи літератури. До загальноосвітньої школи №4 Маріуполя окупаційна влада привезла п'ять тисяч російськомовних підручників для початкової та середньої школи з мови, літератури, історії та природи рідного краю».

“Основна мета – деукраїнізація та підготовка до навчального року за російською програмою. Дітям усе літо будуть викладати російську мову та літературу, історію Росії та математику російською”.

- З початком нової фази російсько-української війни навчальний процес в українських школах було призупинено. Частина шкіл стали використовувати для роботи гуманітарних центрів

Попри намагання української влади зберегти зв'язок зі школами, що опинилися на особливо небезпечних територіях, запровадити навчальний процес через «Всеукраїнську школу онлайн» і продовжити навчання дистанційно, важко передбачити дотримання цього принципу.

Це обумовлено тим, що РФ одним з пріоритетних завдань зробила т.з. «денаціфікацію» захоплених територій України і спрямувала зусилля для досягнення своєї мети через освіту й культуру.

Окупанти змушують адміністрацію навчальних закладів переводити школи на російську програму, знищують україномовні книги й забороняють навчання українською мовою.

Навчальні заклади використовуються для створення атмосфери нетерпимості та ізоляції, для підтримки конфлікту між певними спільнотами, для обмеження культурного розмаїття, для позбавлення людей академічних свобод і права на свободу асоціацій. У разі відмови директорам і вчителям навчальних закладів погрожують звільненням, переслідуванням і тортурами, а інколи навіть наважуються викрадати їх та знущатися над ними.

...

«Необхідно перевиховати населення шляхом впровадження цензури, репресій та придушення проукраїнських державницьких позицій в освіті та культурі, вилучити навчальні матеріали і заборонити усі навчальні програми, які мають український зміст тощо»

РІА Новини

...

«2 основные задачи украинской программы: формирование трудовых ресурсов для Европы (фактически дети играли на уроках математики, физики, не получая системных знаний) и антироссийская пропаганда. Директорам за это доплачивали»

Сергій Кравцов, міністр освіти РФ

НАЯВНІСТЬ ПРОФЕСІЙНОГО ВИКЛАДАЦЬКОГО СКЛАДУ З КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОЮ ДЛЯ ВНУТРІШНЬОГО РИНКУ ОПЛАТОЮ ПРАЦІ

Регіональні органи управління освітою повідомили, що загалом з їхньої території евакуйовано 43 тис. вчителів. За даними МОН, майже 22 тисячі вчителів зараз перебувають за кордоном і навчають дистанційно в українських школах. Комплексна політика щодо повернення вчителів в Україну відсутня.

Близько 450 громад в Україні повідомили, що на їхній території є вчителі-ВПО, але надати точні цифри проблематично, оскільки не всі педагогічні працівники зареєструвалися як ВПО або змінили місце роботи після переміщення. Вчителів, офіційно зареєстрованих як ВПО, критично мало (1415 осіб за результатами опитування МОН).

ОСНОВНІ ВИКЛИКИ

- Відсутність комплексної державної програми щодо забезпечення збереження фахового викладацького складу в умовах переміщення чи зменшення учнівського контингенту.
- Тиск на керівників навчальних закладів на тимчасово окупованих територіях України й спонукання до співробітництва робітників системи освіти через залякування та викрадення.
- Початок процесів перенавчання вчителів Херсонської та Запорізької областей для викладання за російськими стандартами. Загалом до 1 вересня окупаційна влада запланувала перенавчити 20 тисяч вчителів різних спеціальностей на території окупованого Криму.
- Заміна адміністрації освітніх закладів і звільнення викладачів на територіях, що перебувають в оточені (блокуванні) або тимчасово окуповані. Приміром, проректором Херсонського державного університету окупаційна влада призначила Едуарда Волощука, в Каховці, Бердянську та інших містах відбулися заміни директорів шкіл, в Херсоні розпочався процес відбору кандидатів на посади директорів і завідувачів дитячими садками.

...

«Без кардинальной зачистки этой растленной образовательной системы никакая денацификация территории бывшей Украины просто невозможна.

Но одними учебниками тут не обойдешься. Нужны честные, идейно позитивные преподаватели.

...мы готовы провести переподготовку учителей, а если будет нужно — сформировать наш десант педагогов-добровольцев. Эти люди будут нашими сподвижниками, будут восстанавливать то, что было разрушено не в домах и на улицах, а в душах людей.»

В. Константинов,
т.з. «голова держради Криму»

...

*«Учителя проходят повышение квалификации в Республике Крым и Ростовской области, они готовы работать по нашим стандартам, которые обеспечивают качественное образование, **а не направлены на подготовку трудовых ресурсов для Европы, как при киевском режиме»***

Сергій Кравцов, міністр освіти РФ

Факти: 28 березня з'явилась новина про викрадення начальника управління освіти Мелітопольської міської ради Ірини Щербатюк через відмову освітян міста співпрацювати з окупаційною владою та відновлювати навчальний процес за російською програмою.

31 березня в Мелітополі було викрадено директорку гімназії №4 Анжеліну Коваленко, директорку ліцею №9 Людмилу Чугай, директорку гімназії №11 Маргариту Овсянникову та директорку гімназії №13 Олену Галацан. Протримавши чотирьох жінок у гаражі чотири доби, їх вивезли за 30 кілометрів від міста. Додому вони добиралися пішки, а нині виїхали до різних міст України.

Принцип «доступності» у реалізації права на освіту в умовах збройної агресії РФ

У статті 53 Конституції України закріплено право кожного громадянина на освіту: «Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам». Доступність освіти характеризується трьома взаємозалежними рисами:

- Першою є **недискримінація**, тобто освіта має бути доступною для всіх, особливо для найбільш уразливих груп де-юре й де-факто, без дискримінації за будь-якою ознакою.
- Другою є **фізична доступність**, тобто держава має забезпечити безпечну фізичну досяжність освіти шляхом надання особі спроможності відвідувати навчальний заклад, розташований на розумній географічній відстані від неї, чи шляхом отримання доступу до різних способів дистанційного навчання.
- І на кінець, третьою рисою є **економічна доступність**, тобто освіта має бути доступною для всіх з позиції грошового ресурсу. Економічна доступність міцно пов'язана з принципом безоплатності державних освітніх послуг. Конституційний Суд України визначає, що «забезпечення безоплатності освіти на всіх рівнях є однією з гарантій її доступності».

«Доступність освіти як конституційна гарантія реалізації права на освіту <...> означає, що нікому не може бути відмовлено у праві на освіту, і держава має створити можливості для реалізації цього права»

Таким чином, у реалізації права на освіту фахівці відокремлюють **економічну доступність**, пов'язану з фінансовими витратами на освіту, **й фізичну доступність**, тобто безпечну фізичну досяжність освіти чи за допомогою відвідування навчального закладу, розташованого на розумній географічній відстані, чи шляхом отримання доступу до сучасних технологій. Принципи доступності та безоплатності освіти тісно пов'язані з обов'язковістю повної загальної середньої освіти, проголошеною частиною першою ст. 53 Конституції України.

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну після 24 лютого 2022 року створило загрозливу ситуацію щодо реалізації права на освіту. Майже для 50% українських школярів (9 областей, 323 територіальних громад відносяться до ОНТ) доступ до української освіти вкрай ускладнений.

Станом на 23 травня 2022 року у 6 областях не відбувався освітній процес у дошкільних навчальних закладах, із 14 974 дошкільних навчальних закладів близько 10 тис. не надають освітніх послуг.

Станом на 23 травня 2022 року всі школи в 15 областях України продовжували навчальний процес в онлайн форматі. Лише в 5 із 25 регіонів окремі школи започаткували частково змішане або денне навчання. У 5 регіонах України навчання було організовано в онлайн або змішаній формі, частково оголошено канікули чи призупинено навчальний процес. Громади, які повідомили про призупинення навчального процесу, головною причиною цього назвали безпекову ситуацію в регіоні.

Для забезпечення безперервності освітнього процесу для всіх учнів МОН використовує платформу «Всеукраїнська школа онлайн», де учні 5-11 класів можуть отримати повний доступ до навчальних матеріалів. 14 березня ЮНІСЕФ та МОН спільно запустили онлайн-садок для дітей віком від 3 до 6 років. Невирішеною залишається організація навчання учнів 1-4 класів. Питання доступу до високошвидкісного Інтернету, відсутність технічних пристроїв і брак цифрових навичок є найбільшими проблемами для забезпечення безперервності онлайн-навчання та навчання.

ОСНОВНІ ВИКЛИКИ

- Відсутність фізичного доступу до закладів освіти.
- Відсутність можливості у частини населення виїхати з ОНТ через брак коштів і складну логістику.
- Переміщення частини населення до країн Європи та інших країн світу потребує необхідності дітей навчатися у загально-освітніх закладах за місцем перебування. Така ситуація створює загрозу втрати зв'язку з освітнім простором України й ускладнює у майбутньому реінтеграцію після повернення.
- Відсутність енергопостачання та інтернету на ОНТ унеможливорює отримання освіти через онлайн-навчання.
- Відсутність у внутрішньо перемішених осіб, зокрема дітей, матеріально-технічного забезпечення, необхідного для дистанційного навчання (гаджети, канцтовари, особистий простір).
- Відсутність забезпечення якісної освіти для дітей з особливими освітніми потребами.

- Невідповідність існуючих практик освітнього процесу у початковій школі викликам 100% дистанційної освіти.
- Відсутність технічних пристроїв і брак цифрових навичок, необхідних для забезпечення безперервності онлайн-навчання та навчання.
- Складності адаптації та інтеграції до приймаючих громади через психологічний і емоційний стан дітей, котрі постраждали від збройної агресії РФ, що призводить до цькування дітлахів.
- Організація офлайн-роботи залишається проблемною через відсутність бомбосховищ і систем раннього оповіщення.
- Відновлення належного навчального процесу на окупованих територіях неможливе через безпекову ситуацію для всіх учасників навчального процесу.
- Бюрократизація процесу відновлення діяльності закладів освіти, особливо шкільних, що виїхали з ОНТ.

ОСНОВНІ ДІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ДОСТУПНОСТІ

- Через загрозливу ситуацію в окремих регіонах на початку повномасштабного вторгнення, МОН рекомендувало в окремих випадках або тимчасово призупинити навчальний процес, або організувати онлайн- або змішане навчання.
- Для забезпечення безперервності освітнього процесу для всіх учнів МОН запропонував платформу «Всеукраїнська школа онлайн», де учні 5–11 класів мали змогу отримати повний доступ до навчальних матеріалів.
- 14 березня ЮНІСЕФ і МОН спільно запустили онлайн-садок для дітей віком від 3 до 6 років. Невирішеною залишається організація навчання учнів 1–4 класів.
- Міністерство освіти і науки України спільно з Державною науковою установою «Інститут модернізації змісту освіти», Інститутом педагогіки Національної академії педагогічних наук України підготували [Інструктивно-методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу](#) й викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2022/2023 навчальному році. У вступній частині методичних рекомендацій розглядаються питання:
 - нормативного забезпечення освітнього процесу у закладах загальної середньої освіти,
 - структури 2022/2023 навчального року,
 - форм організації освітнього процесу,

- наповнюваності класів, поділу класів на групи,
- оцінювання результатів навчання здобувачів освіти.
- Підготовлені МОН «Інструктивно-методичні матеріали щодо порядку підготовки закладу освіти до нового навчального року та опалювального сезону з питань цивільного захисту, охорони праці та безпеки життєдіяльності».
- Підготовлені МОН «Інформаційні матеріали щодо організації виховного процесу в закладах освіти у 2022/2023 навчальному році»³.
- Започаткована Міністерством освіти і науки у співпраці з Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) в Україні та Першою леді України для підтримки освітнього процесу у 2022/2023 навчальному році ініціатива **«Спільно до навчання»**⁴.
- На сайті Освітнього омбудсмену України створена сторінка «Освіта в умовах воєнного стану»⁵, де зосереджено юридичні роз'яснення, корисну інформацію, пропозиції щодо вирішення основних освітніх питань і захисту прав в освіті в умовах воєнного стану.
- Службою освітнього омбудсмена здійснено опитування «Проблеми щодо навчання дітей, які перебувають в Україні»⁶

▶ ³ <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-organizaciyi-vihovnogo-procesu-v-zakladah-osviti-u-20222023-n-r>

▶ ⁴ <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/20222023-spilno-do-navchannya>

▶ ⁵ <https://eo.gov.ua/osvita-v-umovakh-voiennoho-stanu/2022/04/11/>

▶ ⁶ <https://eo.gov.ua/problemy-shchodo-navchannia-ditey-iaki-perebuvaiut-v-ukraini/2022/08/16/>

Принцип «прийнятності» у реалізації права на освіту в умовах збройної агресії РФ

Принцип прийнятності передбачає, що форма й зміст навчання, разом з програмами й методами навчання мають бути прийнятними (наприклад, адекватними, враховуючими культурні особливості, якісними) для тих, хто навчається.

Реалізація принципу прийнятності у здійсненні права на освіту на особливо небезпечних територіях потребує визначення найбільш ефективних форм здобуття освіти.

Наявна ситуація не уможлиблює реалізацію навчального процесу через інституційну форму, як у офлайн-форматі, так і у онлайн-форматі.

Водночас попри те, що частину території України було окуповано ще з 2014 року, для індивідуальної форми здобуття освіти не було розроблено відповідних прийнятних програм і методів навчання.

Аналіз теперішніх проблем щодо реалізації цього принципу є у матеріалах **Аналітичного звіту** [“Оцінка імплементації державної політики реалізації права на освіту для дітей з тимчасово окупованого Криму”](#)

Під час проведення моніторингів⁷ у 2021 році було досліджено, зокрема, якість роботи дистанційної та екстернатної систем навчання для кримчан, процедури складання, зміст вступних іспитів і потенціал кримчан щодо підготовки до них, можливості вивчення української мови в Криму, особливості підготовчих курсів, запроваджених державою для абітурієнтів з окупованих територій, та закладів вищої освіти, до яких абітурієнти з окупованих територій спроможні вступити за спрощеною системою.

...

«Обустройство освобождённых территорий в значительной степени идёт по крымской модели.

Как в отношении Крыма президент подтвердил уверенность в том, что всё было сделано правильно — в соответствии с волей крымчан, так и будущее освобождённых территорий будет зависеть от выбора их жителей. И даже Украина, точнее — то, что от неё в итоге останется — может убираться в ЕС, лишь бы только с её территории не исходила угроза для нас».

**«Голова» окупаційної «держради Криму»
Володимир Константинов**

⁷ <http://almenda.org/monitoring-stanu-realizaci%d1%97-prava-na-osvitu-ta-osvitnix-potreb-meshkanciv-okupovanogo-krimu/>

<https://almenda.org/monitoring-stanu-realizaci%d1%97-prava-na-osvitu-ta-osvitnix-potreb-meshkanciv-okupovanogo-krimu-traven-2021-r/>

<https://almenda.org/monitoring-stanu-realizaci%d1%97-prava-na-osvitu-ta-osvitnix-potreb-meshkanciv-okupovanogo-krimu-2/>

Проблеми щодо забезпечення освітніх прав мешканців тимчасово окупованих територій, як і тих теренів, що перебувають в оточенні (блокуванні), майже аналогічні тим, які були визначені правозахисниками у вищезазначених матеріалах, що надає можливість стверджувати: на тимчасово окупованих територіях Російська Федерація активно продовжує впровадження «кримського сценарію» в сфері освіти й культури.

«Кримський сценарій» впливу на свідомість дітей через освіту, в умовах повномасштабного вторгнення, посилено тим, що у батьків відсутнє «право» обрати домашню форму навчання. Свідченням цього є факт, що окупаційна влада в Запорізькій області погрожує позбавляти батьківських прав мешканців, чиї діти не відвідуватимуть школи на окупованих територіях у новому навчальному році.

Щодо змісту навчання, що, разом з програмами й методами навчання, має бути прийнятним (наприклад, адекватним, враховуючим культурні особливості, якісним) для тих, хто навчається, то одним із перших кроків окупантів, як це було й під час окупації Криму й Донбасу, стало вилучення українських підручників зі шкіл.

Для виправдання своїх дій Російська Федерація звинуватила українську владу у використанні підручників з історії для підготовки дітей до війни з Росією.

Окрім того, з місцевих бібліотек почали вилучати історичні книги, які, на думку окупантів, «просувають ідеї націоналізму». Замість них до бібліотек завозиться «правильна»

ФОРМИ ЗДОБУТТЯ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Відповідно до статті 9 Закону про освіту формами здобуття освіти в навчальному закладі є: **інституційна (очна (денна)); індивідуальна (екстернатна), сімейна (домашня), педагогічний патронаж.**

Очна (денна) форма здобуття освіти - це спосіб організації навчання здобувачів освіти, що передбачає їх безпосередню участь в освітньому процесі.

Екстернатна форма здобуття освіти (екстернат) - це спосіб організації навчання здобувачів освіти, за яким освітня програма повністю засвоюється здобувачем самостійно, а оцінювання результатів навчання та присудження освітньої кваліфікації здійснюються відповідно до законодавства.

Сімейна (домашня) форма здобуття освіти - це спосіб організації освітнього процесу дітей самостійно їхніми батьками для здобуття формальної (дошкільної, повної загальної середньої) та/або неформальної освіти. Відповідальність за здобуття освіти дітьми на рівні не нижче стандартів освіти несуть батьки. Оцінювання результатів навчання та присудження освітніх кваліфікацій здійснюються відповідно до законодавства.

Педагогічний патронаж - це спосіб організації освітнього процесу педагогічними працівниками, що передбачає забезпечення ними засвоєння освітньої програми здобувачем освіти, який за психофізичним станом або з інших причин, визначених законодавством, зокрема з метою забезпечення доступності здобуття освіти, потребує такої форми.

література з Криму. Прикладом «правильної» літератури є книга «Кому слава на Україні или Бандера капут» авторства керівника управління міжнародної діяльності “Кримського Федерального університету” Олександра Мащенко й кримського журналіста Олега Маркелова. Цей опус з’явився з ініціативи та за редакцією так званого «голови держради Республіки Крим» Володимира Константинова.

Ще російська влада продовжує використовувати підручники для формування викривленого тлумачення історичних подій. Як-от, у червні з’явилась інформація про включення до російських підручників історії для 9 класу теми «Визнання Росією ДНР і ЛНР».

У такий спосіб окупаційна влада готується замінити підручники й почати з нового навчального року використовувати освіту з метою пропаганди російських наративів і знищення української ідентичності, як це вже відбувається 8 років на окупованих територіях Донецької, Луганської областей та в Криму.

Зміст навчання спрямовано на просування тези про штучність української нації та «українців як частину російської нації» та на так звану «денаціфікацію», що має ознаки справжнього геноциду.

Через зміст навчання, програми і методи навчання, виховні заходи й позашкільну освіту окупаційна влада реалізує політику знищення української ідентичності у дітей і створення «універсального російського громадянина».

Процес інтеграції окупованих територій до російського освітнього простору повторює ситуацію, що мала місце на окупованих територіях Криму, частин Донецької та Луганської областей в 2014 році. Це і переведення на 5-ти бальну систему, і перепідготовка вчителів, і перехід на російську мову навчання, і заміна українських підручників російськими. Вже у травні новопризначені окупантами чиновники Херсонської та Запорізької областей заявили про перехід навчання в школах і ЗВО на російську мову з можливістю формування українських класів за бажанням батьків. Водночас процеси, що від-

...

«Мы проанализировали более 300 учебников и учебных пособий. Учебники начальной школы, основной, старшей, и увидели, что это целенаправленная работа и выстраивание цепочки, искажающей историю и историческую правду. Нацеливали детей на ненависть к России целенаправленно. Мы никогда не допустим, чтобы в российских учебниках по истории, географии были искажены факты Великой Отечественной войны, нашей дружбы с Украиной, другими странами. Наша страна всегда открыта, всегда помогала братским народам, в том числе Украине».

**Міністр освіти РФ Сергій Кравцов,
30 березня 2022 року**

...

«На Украине сформировано поколение, не имеющее корней, не знающее своей истории. На этом фоне хунта, захватившая власть в Киеве в результате государственного переворота, попыталась слепить новую национальную ментальность, основанную на отвратительной для человечества идеологии — нацизме. Этот ужасный эксперимент породил солдат-зомби, готовых безжалостно убивать своих сограждан и умирать во имя каких-то лживых идолов, сотворённых из палачей и вурдалаков».

**«Голова» окупаційної «держради Криму
Володимир Константинов,
18 квітня 2022 р.**

бувались в Криму, де так само декларувалася перспектива навчання українською мовою, дають всі підстави вважати, що де-факто можливості отримувати навчання рідною мовою у громадян України, котрі опинились в окупації, не буде.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗНИЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

- Знищення викладання української мови та літератури
- Мілітаризація освіти
- Виправдування збройної агресії, через проведення «єдиних уроків»
- Інтеграція до російського освітнього простору
- Організація «ознайомчих» поїздок до РФ за програмою «Університетські зміни»
- Воєнно-патріотичні табори
- Заміна підручників
- Заборона викладання Історії України

...

«У украинцев есть большая проблема, которую можно обозначить как недоидентифицированность или дефицит идентичности.

Их как народа, как единого этноса, не существует. Есть украинская нация — как сообщество граждан Украины. Но без единого этнического фундамента она при любом политическом кризисе начинает расплзаться. Так было в 2004-м, в 2014-м, так происходит сейчас. Если отбросить лживую шелуху украинской пропаганды, окажется, что те, кого в ней называют «украинцами», всегда рассматривались и почти всегда сами себя рассматривали как часть русского народа. Несомненно, Украина — важная составляющая Русского мира, его неотъемлемая часть.

У зачинателей украинства не было ни своей истории, ни культуры, отличной от общерусской. Историю им придумал Михаил Грушевский — на австро-венгерские деньги. Шевченко они придумали и канонизировали с помощью советской власти. Его изваяния появились едва ли не в каждой деревне. С ним в украинский пантеон вошли Франко, Леся Украинка, Марко Вовчок и прочие проходимцы, ставшие основой ранее невиданной украинской культуры. Тогда же им удалось перевести почти всё образование и всё делопроизводство на искусственно сконструированный во Львове украинский язык».

**«Голова» окупаційної «держради Криму»
Володимир Константинов:**

Принцип «адаптивності» у реалізації права на освіту в умовах збройної агресії РФ

Принцип адаптованості передбачає, що освіта має бути гнучкою, здатною прилаштуватися до постійно змінюваних потреб суспільства, а також має відповідати потребам тих, хто навчається, в межах різноманітних соціально-культурних норм.

Ситуація, що склалась в Україні після повномасштабного вторгнення РФ, вимагає від МОН та інших дотичних до реалізації освітніх прав державних інституцій розробити й запровадити щонайменше три різні програми реалізації права на освіту із врахуванням освітніх потреб мешканців ОНТ.

Міністерство освіти та науки України зробило певні кроки щодо задоволення освітніх потреб ВПО, але людям, котрі залишаються на особливо небезпечних територіях, майже нічого не запропоновано.

Серед позитивних дій МОН та інших інституцій варто відзначити:

- Часткове вирішення атестації здобувачів освіти, а саме: у разі відсутності результатів річного оцінювання після завершення навчання за освітньою програмою закладу освіти учень має право до початку нового навчального року пройти річне оцінювання.
- Створено платформу «Всеукраїнська школа онлайн», що містить відеоуроки, конспекти, тестові завдання, а також [Кабінет вчителя](#), який допомагає залишатися на зв'язку з учнями, розроблено [мобільний застосунок](#), а [Youtube-канал](#) МОН містить інформацію, що може стати у нагоді під час навчання.
- Для організації освітнього процесу команда МОН спільно з компанією Google Україна створила [Всеукраїнський онлайн-розклад](#) для учнів 1-11 класів.
- [Стартувала](#) програма «Навчання без меж» та проект [«Спільно до навчання»](#).
- МОН розробило рекомендації щодо продовження навчання у 2022 році та отримання документів про освіту для учнів і батьків, котрі перебувають на тимчасово окупованих територіях.
- Дистанційна школа «ОПТИМА» відкрила безоплатний доступ до навчальної платформи для всіх дітей – за благодійним пакетом «З ОПТИМізмом у серці». Можливість навчатися безоплатно тривала до 31 травня 2022 року.
- Інститут педагогіки НАПН України запровадив освітній проєкт «Світ чекає крилатих», який надає доступ до навчальних матеріалів для забезпечення дистанційного освітнього процесу на період запровадження військового стану в Україні в закладах загальної середньої освіти.

- За ініціативи народної депутатки України Юлії Гришиної та президента Київської школи економіки Тимофія Милованова приватні заклади вищої освіти України створюють умови [щодо організації безоплатного навчання для осіб із ТОТ](#).
- Верховною Радою України [ухвалено](#) рішення щодо скасування зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) та державної підсумкової атестації (ДПА) й заміну ЗНО на національний мультитиппредметний тест (НМТ).
- Зміни до Порядку прийому на навчання для здобуття вищої освіти в 2022 році. Зокрема продовження термінів вступу, поширення Квоти-2 на особливо небезпечні території, заміна для абітурієнтів з ОНТ вступних випробувань на індивідуальну усну співбесіду тощо.
- МОН спільно з ДНУ «Інститут освітньої аналітики», Освітнім кластером, у партнерстві з Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ), Міжнародною неурядовою організацією (МНДО) «Save the Children» та іншими [партнерами провели опитування](#), щоб виявити нагальні потреби у функціонуванні галузі освіти в умовах воєнного стану, зокрема потреби внутрішньо переміщених здобувачів освіти й педагогічних працівників.
- [Розроблено](#) методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу в школах у 2022/2023 навчальному році.
- З 1 вересня 2022 року EdPro відкриє до 31 грудня безоплатний доступ до [електронних підручників](#). На цей термін буде також надано безоплатний доступ до інших посібників компанії та підручників, розміщених на сервері.

Але всі ці дії мають на меті вирішення ситуативних викликів і не містять стратегічного бачення забезпечення права на освіту дітей, котрі залишаються в тимчасовій окупації.

Уряди мають поважати, захищати й реалізовувати право на освіту, зробивши освіту наявною, доступною, прийнятною та адаптованою. Проте аналіз дотримання права на освіту в контексті реалізації основних принципів дає можливість виснувати щодо доволі значних проблем у цій сфері.

ПРИНЦИПИ	Праву на освіту притаманні родові ознаки усіх прав людини, зокрема, право на освіту має: загальний характер – є неодмінним складником конституційно-правового статусу будь-якої людини; постійний характер – передбачає можливість його реалізації протягом усього життя; гарантований характер – «не допускає протиправних обмежень його реалізації <...> потребує забезпечення органами державної влади та місцевого самоврядування, громадськими організаціями, політичними партіями, навчальними закладами...».
НАЯВНІСТЬ ОСВІТИ	Наявність – має бути достатня кількість діючих навчальних закладів і програм. Умови, необхідні для їх функціонування, залежать від багатьох факторів, включно з рівнем розвитку, згідно якого вони функціонують: наприклад, для всіх закладів і програм необхідно наявність приміщення для навчання та допоміжних споруд, санітарно-гігієнічних зручностей для осіб обох статей, чистої питної води, професійного викладацького складу з конкурентоспроможною для внутрішнього ринку оплатою праці, навчальних матеріалів та іншого; в багатьох випадках також необхідні такі елементи інфраструктури, як бібліотека, комп'ютери тощо.
ДОСТУПНІСТЬ ОСВІТИ	Доступність – учбові заклади та програми мають бути доступними для кожній людині без жодної дискримінації. Доступність характеризується трьома взаємозалежними рисами. Першою є недискримінація, тобто освіта має бути доступною для всіх, особливо для найбільш уразливих груп де-юре й де-факто, без дискримінації за будь-якою ознакою. Другою є фізична доступність, тобто держава має забезпечити безпечну фізичну досяжність освіти шляхом надання можливості особі відвідувати навчальний заклад, розташований на розумній географічній відстані від неї, чи шляхом отримання доступу до різних способів дистанційного навчання. І на кінець, третьою рисою є економічна доступність, тобто освіта має бути доступною для всіх з позиції грошового ресурсу. «Доступність освіти як конституційна гарантія реалізації права на освіту <...> означає, що нікому не може бути відмовлено у праві на освіту, і держава має створити можливості для реалізації цього права». Фахівці відокремлюють економічну доступність, пов'язану з фінансовими витратами на освіту, та фізичну доступність, що означає (зокрема, у тлумаченні Конституційного Суду) «безпечну фізичну досяжність освіти або за допомогою відвідування навчального закладу, розташованого на розумній географічній відстані, або шляхом отримання доступу до сучасних технологій».
ОБОВ'ЯЗКОВІСТЬ ОСВІТИ	Принципи доступності та безоплатності освіти тісно пов'язані з обов'язковістю повної загальної середньої освіти , задекларованого частиною першою ст. 53 Конституції України.

БЕЗОПЛАТНІСТЬ ОСВІТИ	Економічна доступність міцно пов'язана з іншим декларованим цією статтею принципом – безоплатності державних освітніх послуг . Конституційний Суд України визначає, що «забезпечення безоплатності освіти на всіх рівнях є однією з гарантій її доступності».
РІВНІСТЬ ПРАВА НА ОСВІТУ	Принципи доступності, безоплатності, змагальності, соціальної захищеності функціонують у поєднанні з принципом рівності права на освіту. Значна частина міжнародно-правових документів містить формулювання принципу рівноправ'я та заборони дискримінації під час здійснення права на освіту.
ВІЛЬНІСТЬ ОСВІТИ	Для закріплення вільності освіти вихідними положеннями Конституції України є стаття 23, якою гарантується право людини на вільний розвиток своєї особистості . Відповідно, у галузевому законодавстві про освіту закріплено право на вільний вибір форми навчання (здобуття освіти).
СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ	Принципи діють у сукупності із принципом соціального захисту здобувачів освіти. У частині другій ст. 53 Конституції України зазначено, що держава забезпечує надання державних стипендій і пільг учням і студентам.

